

DĚDICKÉ PRÁVO PO PŘIJETÍ OBČANSKÉHO ZÁKONÍKU A REFLEXE VYBRANÝCH NOVÝCH ASPEKTŮ DĚDICKÉHO PRÁVA V ŘÍZENÍ O POZŮSTALOSTI¹

ALENA MACKOVÁ, TOMÁŠ STŘELEČEK

Abstract: **Succession Law after Enactment of the Civil Code and Reflection of Selected Aspects of Succession Law into Inheritance Proceedings**

The article deals with selected theoretical and empirical aspects of inheritance law after enactment of Act No. 89/2012 Sb., Civil Code and new aspects of inheritance proceedings brought about to the proceedings due to Act No. 89/2012 Sb., Civil Code. These new aspects culminate in questions of reflection of autonomy of freewill in succession law in inheritance proceedings, and the respect of the freewill of the deceased in this proceedings, transition of debts to successors from the deceased and litigation of succession.

Keywords: succession law; inheritance proceedings; autonomy of freewill in succession law; transition of debts to successors from the deceased; litigation of succession

Klíčová slova: dědické právo; řízení o pozůstalosti; autonomie vůle v dědickém právu; přechod dluhů ze zůstavitele na dědice; spory o dědické právo

DOI: 10.14712/23366478.2022.21

1. ÚVOD

Pojednání se věnuje vybraným aspektům dědického práva a některým procesním souvislostem změn v oblasti dědického práva, které přinesl Občanský zákoník z roku 2012. Některé ze změn v soukromém právu mají přelomový význam. Jde např. o rozsah přechodu dluhů zůstavitele na dědice, který je v kontextu tohoto pojednání označován jako odpovědnost dědiců za dluhy zůstavitele.² Jiné představují návrat nebo posílení tradičních principů soukromého práva (posílení autonomie vůle obecně, zvláště pak v dědickém právu). Zmíněné změny se nemohly neprojevit v procesním

¹ Příspěvek vznikl v rámci programu Cooperatio/LAWS.

² V příspěvku je použit zaužívaný pojem „odpovědnost dědiců za dluhy zůstavitele“, přestože přesnější je přechod dluhů zůstavitele na dědice s tím, že dědic je povinen dluhy uhradit. Pojmu odpovědnosti za dluhy zůstavitele je shodně užíváno např. Romanem Fialou spolu s Kamilou Beerovou v komentáři k § 1490 OZ v komentáři FIALA, R. – DRÁPAL, L. a kol. *Občanský zákoník IV: dědické právo (§ 1475–1720): komentář*. Praha: C. H. Beck, 2015, rovněž pak byl tento pojem užíván na IX. zasedání odborného kolegia pro občanské právo Ústavu státu a práva AV ČR (viz HOLAS, J. Zpráva o IX. zasedání odborného kolegia pro občanské právo k problematice odpovědnosti dědice za dluhy zůstavitele. *Právník*. 2020, roč. 159, č. 5, s. 447 a násl.).

právu, podobně pak se v řízení o pozůstalosti projevují důsledky těchto změn faktického charakteru (nárůst počtu pořízení pro případ smrti aj. – viz dále). Pojednání si proto vytklo za cíl popsat a analyzovat procesní reflexi těchto změn a problémy, které v právní praxi přinesly.

Pojednání nejprve obecně shrnuje vývoj recentní právní úpravy řízení o pozůstalosti, nezbytné je i připomenutí vymezení nesporných řízení obecně. V této partii rovněž uvádíme do problematiky řízení o pozůstalosti jako obligatorního řízení a jednoho z nejvýznamnějších nesporných řízení. V této části pojednání je současně argumentováno, že oddělení právní úpravy nesporného nalézacího řízení soudního do samostatného zákona představuje vhodné koncepční legislativní řešení oddělení sporného a nesporného civilního procesu, což má dopady mj. do řízení o pozůstalosti. Následně jsou připomenuty základní charakteristické rysy nového dědického práva s upozorněním na nutnost jejich procesněprávní reflexe a je argumentováno, že jde o změnu paradigmatickou. Změna dědického práva posílením akcentu na autonomii vůle zůstavitele má bezprostřední dopad na chování jedinců. Tento závěr vyvozujeme a demonstrujeme na empirické analýze využívání pořízení pro případ smrti evidovaných Notářskou komorou ČR za období osmi let před účinností Občanského zákoníku a osmi let po jeho účinnosti. Následně je analyzována další z významných změn v dědickém právu, a to změna v rozsahu odpovědnosti dědiců za dluhy zůstavitele, provedená Občanským zákoníkem, a některá úskalí aplikace nové právní úpravy v procesní sféře a jsou navrženy úpravy *de lege ferenda*.

2. OBECNĚ K ŘÍZENÍ O POZŮSTALOSTI JAKO K JEDNOMU Z NESPORNÝCH ŘÍZENÍ

Inspirován OZO a dalšími historickými i recentními zahraničními vzory, přináší Občanský zákoník zásadní změny v mnoha oblastech soukromého práva. Nová hmotněprávní úprava přirozeně vyžadovala odpovídající změny v oblasti civilního procesu. Pravidla sporného řízení nebyla přizpůsobena novým soukromoprávním zákonným poměrům cestou rekodifikace, nýbrž dílčí novelizací stávajícího procesního kodexu z roku 1963 (mj. bylo třeba promítnout do oblasti procesu hmotným právem upravené možnosti podpůrných opatření při narušení schopnosti zletilého právně jednat – viz § 116a OSŘ). Pro oblast nesporného řízení byl přijat zcela nový zákon. Z Občanského soudního řádu byla vyňata pravidla pro nesporná řízení a spolu s pravidly pro další zvláštní řízení byla tato úprava podrobena zákonu o zvláštních řízeních soudních (dále též jen ZŘS). Byla tak znovuobnovena tradice samostatné právní úpravy nesporného řízení (zák. č. 100/1931 Sb., o základních ustanoveních soudního řízení nesporného, platil až do přijetí Občanského soudního řádu v roce 1950) oddělené od právní úpravy obecné podoby nalézacího řízení (řízení sporného) vyjádřené v Občanském soudním řádu. Protože právnímu režimu zákona o zvláštních řízeních soudních byla podrobena i některá další řízení ve věcech, které bylo třeba svěřit do pravomoci civilního soudu a předmět jeho úpravy přesahuje nesporné řízení, byl zvolen název Zákon o zvláštních řízeních soudních.

„Rozlišování sporného a nesporného řízení má svůj původ v myšlence, že určité typy soukromoprávních situací a poměrů nemají povahu sporu o právo a jejich specifčnost je třeba promítnout i do procesních postupů soudu.“³ K tomu se někdy argumentuje i trendem rozšiřování funkcí státu, zejm. sociální, v jehož důsledku posiluje ochrana veřejného zájmu i v právu soukromém (může mít např. podobu ochrany nejlepšího zájmu dítěte nebo ochrany slabší strany). V nedávné minulosti dominoval přístup, který popíral diferenciaci sporného a nesporného civilního procesu nalézacího (v právní praxi i v doktríně však myšlenka odlišování stále žila, byť posléze bylo zákonnou oporou jen jediné ustanovení OSŘ upravující výjimky z projednací zásady, spočívající v aktivnější roli soudce při zjišťování skutkového stavu). Po roce 1989 se prvky nesporného řízení prosazovaly v obecné právní úpravě nalézacího řízení významněji. Doktrinálním pohledem lze uzavřít, že sporné a nesporné nalézací řízení mají v právním řádu jiný účel a plní jinou roli při ochraně subjektivních soukromoprávních práv a vztahů. Přístupů ohledně hranic mezi oběma druhy řízení je několik (např. podle účinků rozhodnutí nebo podle reparační nebo preventivní funkce řízení). Stále však je možné najít případy záležitostí, které jsou svou povahou na hranici obou řízení. Diskusi vyvolalo např. zařazení řízení o rozvod manželství mezi řízení podléhající režimu nesporného řízení. Uvedené rozdílly sporného a nesporného nalézacího řízení existují objektivně s ohledem na odlišný účel těchto druhů řízení a nástrojů, kterými je těchto účelů dosahováno, a tak lze koncepční legislativní rozdělení právní úpravy podpořit. Nesporné řízení, resp. jeho právní úprava představuje – za stavu platného práva – výjimku z úpravy sporného procesu. Přijetím ZŘS došlo k vhodnému osamostatnění tohoto druhu řízení vlastním procesním kodexem.

Objektem naší analýzy však není vlastní pojem nesporného řízení. Pro účely tohoto pojednání, v jehož středu leží řízení o pozůstalosti, proto zmíníme stručně pouze nejpodstatnější rozdíly sporného a nesporného řízení, které mají zásadní relevanci pro hlavní objekt našeho zájmu. Mj. je nesporné řízení ovládáno jinými procesními principy než řízení sporné, které zajišťují naplnění jeho účelu. Způsob zahájení ovládá zásada oficiality, v jejímž důsledku může být toto řízení zahájeno i bez návrhu. Okruh účastníků není proto zásadně vymezen jen návrhem, ale dvěma možnými způsoby (viz § 6 ZŘS). Roli soudu a účastníků při dokazování ovládá v nesporném řízení zásada vyšetřovací (viz § 21 ZŘS). Liší se i účinky meritorního rozhodnutí. Účinky rozhodnutí vydávaných v nesporném řízení jsou zásadně konstitutivní, neboť právě rozhodnutí soudu je právní skutečností, kterou soukromé právo předpokládá jako právní důvod vzniku práv, povinností nebo vztahů (viz např. § 56 odst. 1, § 101, § 796 nebo § 898 OZ).⁴

Občanský zákoník, po vzoru svých inspiračních pramenů (recentních i historických) oblast práva dědického, stejně jako jiné oblasti soukromého práva, zasáhl změnami přelomového významu. Prosazení změn v právu dědickém stávající procesní úpravou nebylo možné. Tyto fenomény byly – kromě jiných – důvodem proč bylo nezbytné přijmout nová procesní pravidla. Stávající úprava byla z OSŘ vyňata a přesunuta do nových

³ Viz MACKOVÁ, A. Odpovědnost dědice za dluhy zůstavitele – česká zkušenost – deset let od přijetí OZ. In: FICOVÁ, S. a kol. *Dědické právo v hmotnoprávních a procesních súvislostiach*. Bratislava: Wolters Kluwer SR, 2022, s. 192.

⁴ Viz MACKOVÁ, A. in: MACKOVÁ, A. – MUZIKÁŘ, L. a kol. *Zákon o zvláštních řízeních soudních: komentář s důvodovou zprávou a judikaturou*. Praha: Leges, 2016, s. 27.

procesních pravidel nesporných, resp. a dalších jiných řízení. Nová procesní pravidla pro nesporná, resp. další zvláštní řízení tak byla zakotvena zákonem č. 292/2013 Sb., který nabyl účinnosti 1. ledna 2014. Nová procesní pravidla se použijí pro řízení o pozůstalosti, pokud zůstavitel skonal po 1. 1. 2014. „Podle přechodných ustanovení k zákonu č. 293/2013 Sb., kterým byl novelizován občanský soudní řád (dále jen OSŘ), se dřívější právní úprava použije pro projednání dědictví po osobách, které zemřely před 1. lednem 2014. Pokud jde o hmotněprávní úpravu, pak podle § 3069 přechodných ustanovení OZ platí, že při děděni se použije právo platné v den smrti zůstavitele. Nová procesní pravidla řízení o pozůstalosti jsou významně rozsáhlejší ve srovnání s předchozími. V občanském soudním řádu ve znění před přijetím ZŘS bylo řízení o dědictví upraveno v § 175a až § 175ze a právní úprava tak čítala 31 ustanovení. ZŘS upravuje řízení o pozůstalosti v § 98 až § 288, z toho významný podíl ustanovení (celkem 86) je věnován podrobným pravidlům likvidace pozůstalosti.“⁵ Uvedené kvantitativní srovnání starého a nového procesního práva upravující řízení o pozůstalosti koreluje se zásadní paradigmatickou změnou nové právní úpravy dědického práva, spočívající ve zvýraznění a posílení ochrany soukromé sféry zůstavitele a jeho vůle.⁶

Nové dědické právo spočívá na tradičních osvědčených principech, kterými jsou mj. respekt k autonomii vůle zůstavitele (prolomený ochranou nepominutelných dědiců v podobě jejich práva na povinný díl v penězích), nabytí dědického práva smrtí zůstavitele, přičemž je zachována – na našem území tradiční – ingerence státu v podobě deklaratorního rozhodnutí soudu (resp. notáře v postavení soudního komisaře), rovnost dědiců, universální sukcese (singulární sukcese v možnosti zřídit odkaz).

3. RESPEKT K AUTONOMII VŮLE ZŮSTAVITELE V ŘÍZENÍ O POZŮSTALOSTI

Civilní právo procesní obecně reflektuje význam autonomie vůle v soukromém právu (viz kupř. dispozičními procesními úkony účastníků či zásadně deklaratorními účinky rozhodnutí v nalézacím civilním řízení sporném). Podobně mezi právem dědickým a právní úpravou řízení o pozůstalosti existují funkční vazby reflektující význam autonomie vůle. Soukromé právo přesunulo akcent z rovnosti, byť nadále zůstává klíčovou zásadou soukromého práva, na autonomii vůle, kterou lze rozlišit jako svobodu vlastnickou, svobodu smluvní a svobodu testovací.⁷ OZ zásadním způsobem posílil autonomii vůle zůstavitele v dědickém právu, což se projevilo rovněž v právní úpravě řízení o pozůstalosti. Rozšíření autonomie vůle zůstavitele lze vidět jednak v rozšíření možnosti pořízení pro případ smrti, a to o dědickou smlouvu (jako dalším a nejsilnějším dědickým titulem) a dovětkem, jednak v návratu odkazu (*legatum*)

⁵ MACKOVÁ, *Odpovědnost dědice za dluhy zůstavitele...*, s. 194.

⁶ Viz důvodovou zprávu k zákonu č. 89/2012 Sb., zejména k ustanovení § 1475, z něhož plyne, že nové dědické právo opouští zjednodušující přístup předchozích tendencí, zejména mající svůj původ v 50. a 60. letech, kdy podle důvodové zprávy „v předchozím společenském zřízení nebyly potřeba a zájem věnovat výraznější pozornost péči o přechod větších majetkových podstat“.

⁷ Srov. pojem svobodná volba dědice a testovací svoboda: DVOŘÁK, J. – ŠVESTKA, J. – ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. *Občanské právo hmotné 4: dědické právo*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019, s. 3.

a svěřenského nástupnictví (*fideikomisární substitute*).⁸ Rovněž pak dalo nové dědické právo zůstaviteli právo pořídit pro případ smrti s podmínkami a příkazy. Konečně pak zůstavitel může povolát správce pozůstalosti a vykonavatele závěti. Zůstaviteli je tak dán široký prostor právně jednat pro případ smrti, a tak „prodloužit“ účinky své vůle i na dobu po své smrti.

Autonomie vůle zůstavitele se již zásadním způsobem prosadila v běžném životě, což dokládají rovněž připojené grafy, které autoři zpracovali na základě dat poskytnutých Notářskou komorou České republiky za období posledních osmi let od účinnosti Občanského zákoníku (resp. též za dobu osmi let před jeho účinností).⁹

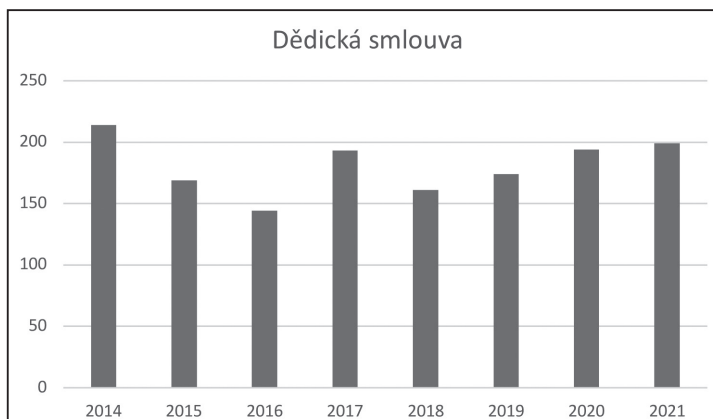
Z autory provedeného empirického výzkumu těchto dat obecně vyplývá několik závěrů. Předně to, že nově je každý rok uzavíráno přibližně do dvou set dědických smluv (viz Graf č. 1: Vývoj počtu dědických smluv sepsaných notáři na území České republiky v letech 2014–2021) a přibližně několik desítek dovětek (přibližně v rozpětí 20–40 ročně) (viz Graf č. 2: Vývoj počtu sepsaných dovětek notáři na území České republiky v letech 2014–2021). Pokud jde o zrušení dovětky či dědické smlouvy, z dat od NK ČR vyplývá, že za sledované období byla v každém roce zrušena dědická smlouva jen v jednotkách případů a dovětek ve většině let sledovaného období nebyl zrušen vůbec.

Z dostupných dat vyplývá, že bylo poměrně stabilně ročně pořizováno přibližně 12 000 závětí do účinnosti OZ. Jejich počet se v posledních 8 letech postupně setrvale navyšoval až na přibližně dvojnásobek předchozího stavu (viz Graf č. 3: Vývoj počtu sepsaných závětí a jejich zrušení notáři na území České republiky v letech 2006–2021). Obdobně se potom se zrušením závěti setkáváme před účinností OZ v jednotkách případů ročně, avšak po jeho účinnosti se počet zrušení závětí pohybuje stabilně kolem 400–450 případů ročně. Z toho je zřejmé, že změny v OZ přinesly nejen nárůst počtu závětí, ale i nárůst počtu jejich zrušení, a to nadproporcionálně. Z údajů o závětech je dále patrné, že se jejich počet po účinnosti OZ navyšoval postupně, což lze připisovat zvyšování právního vědomí o nové úpravě dědického práva. V řízení o pozůstalosti se častěji než před účinností nového Občanského zákoníku setkáváme s pořízením pro případ smrti, která musí notář jako soudní komisař reflektovat v řízení.

Konečně lze porovnat jednotlivá pořízení pro případ smrti co do jejich podílu na celku, a to kupř. za poslední sledovaný rok 2021. Z dat vyplývá, že závěť je zcela dominantním pořízením pro případ smrti sepsaným notáři v roce 2021, když 29 749 notáři sepsaných závětí tvoří více než 99 % všech pořízení pro případ smrti sepsaných notáři. Dědická smlouva byla notáři sepsána v roce 2021 v počtu 199 a dovětek v počtu 35 (viz Graf č. 4: Poměr počtu pořízení pro případ smrti sepsaných notáři na území České republiky v roce 2021).

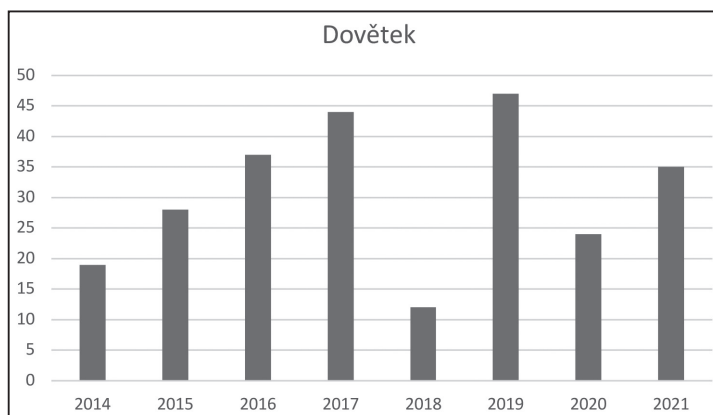
⁸ Z toho plyne, co uvádí důvodová zpráva k zákonu č. 292/2013 Sb., že „[n]ově tak soud bude muset zjišťovat, zda zůstavitel část pozůstalosti neodkázal, následně bude soud zjišťovat, zda nebyla uzavřena dědická smlouva, a až poté bude soud zkoumat existenci a případný obsah závěti. Teprve poté, co soud zjistí všechny výše uvedené skutečnosti a ani jedna z těchto situací nenastane, bude přípatat v úvahu rozhodování o dědictví ze zákona.“ Autonomie vůle zůstavitele tak má v řízení o pozůstalosti prioritu.

⁹ Je nutné připojit, že autorům nejsou známa data, která by zahrnovala veškerá pořízení pro případ smrti činěná v České republice za uvedené období (tedy včetně pořízení pro případ, která notáři nejsou evidována). Uvedené tak je jen aproximací reality, kde z nárůstu počtu evidovaných pořízení pro případ smrti notáři lze s určitou mírou pravděpodobnosti dovozovat podobné změny v kvantitě v případech neevidovaných pořízení pro případ smrti (tedy závěry vzorku lze vztáhnout, s určitou výhradou, na celek).

Graf č. 1: Vývoj počtu sepsaných dědických smluv notáři na území České republiky v letech 2014–2021

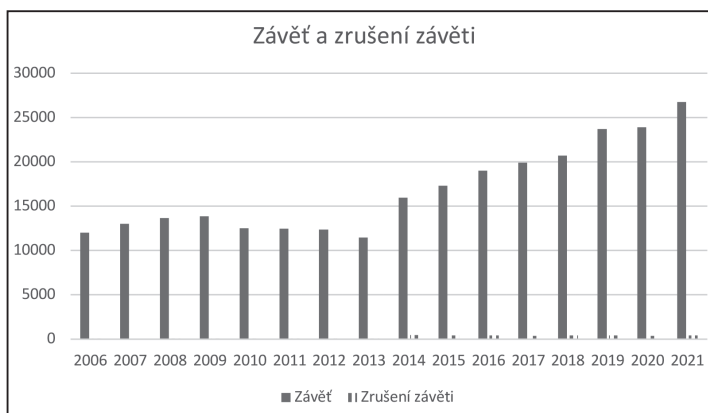
Zdroj: Vlastní zpracování z dat poskytnutých Notářskou komorou České republiky

Graf č. 2: Vývoj počtu sepsaných dovětek notáři na území České republiky v letech 2014–2021

Zdroj: Vlastní zpracování z dat poskytnutých Notářskou komorou České republiky

Řízení o pozůstalosti je obligatorním řízením, soudem je zahajováno i bez návrhu, usnesením (viz § 138 odst. 2 ZŘS). Účastníky řízení jsou zejména dědicové, manžel zůstavitele či vykonavatel závěti (viz podrobněji § 110–122 ZŘS). Do řízení o pozůstalosti se autonomie vůle promítá v několika rovinách. Předně je to autonomie vůle zůstavitele, která se mohla projevit v tom, že vydědil některého ze svých nepominutelných dědiců, že vůbec pořídil pro případ smrti a zda v pořizování pro případ smrti stanovil podmínky, příkazy nebo zřídil odkazy, eventuálně zda povolal vykonavatele závěti nebo správce pozůstalosti. Uvedené skutečnosti notář jako soudní komisař zjišťuje jednak v předběžném šetření (viz § 139 a násl. ZŘS), jednak je reflektuje při zjišťování dědického práva (viz § 164 a násl. ZŘS), v projednání dědictví (viz § 182 a násl. ZŘS) a při rozhodnutí

Graf č. 3: Vývoj počtu sepsaných závětí a jejich zrušení notáři na území České republiky v letech 2006–2021

Zdroj: Vlastní zpracování z dat Notářské komory České republiky

Graf č. 4: Poměr počtu pořízení pro případ smrti sepsaných notáři na území České republiky v roce 2021

Zdroj: Vlastní zpracování z dat Notářské komory České republiky

o dědictví (viz § 184 a násl. ZŘS). V další rovině pak právní úprava řízení o pozůstalosti v zákoně č. 292/2013 Sb. řeší střet autonomie vůle zůstavitele s autonomií vůle dědiců. Významné v kontextu rozšíření prostoru autonomie vůle zůstavitele je totiž to, že OZ zakládá plnou odpovědnost dědiců za dluhy zůstavitele. I v dědickém právu platí zásada soukromého práva, že nelze nikomu vnutit povinnosti, ale ani práva proti jeho vůli. Dědic tak může po smrti zůstavitele dědictví odmítnout či se ho vzdát ve prospěch jiného z dědiců, neodmítl-li ho.¹⁰ Za života zůstavitele je možné zřeknutí se dědického práva

¹⁰ V případě vzdání se dědictví je založen solidární závazek (shodně Roman Fiala s Kamilou Beerovou v komentáři k § 1490 in: FIALA, R. – DRÁPAL, L. a kol. *Občanský zákoník IV: dědické právo (§ 1475–1720): komentář*. Praha: C. H. Beck, 2015).

smlouvou se zůstavitelem. Efektivním nástrojem ochrany dědiců před dopadem plného rozsahu odpovědnosti za dluhy je podle OZ tzv. výhrada soupisu (viz § 1674–1676 OZ), která se realizuje v pozůstalostním řízení, o které bude pojednáno podrobněji dále. Jako důsledek silnější autonomie vůle mohou v recentní praxi častěji vznikat spory o dědické právo. Typickým sporem o dědické právo je spor o platnost pořízení pro případ smrti, kupř. závěti. Sporem o dědické právo se rozumí podle zákona o zvláštních řízeních soudních situace, kdy dědická práva těch, které notář jako soudní komisař vyrozuměl o jejich dědickém právu nebo kteří řádně uplatnili své dědické právo a současně dědictví neodmítli,¹¹ vedle sebe nemohou obstát. Sporem o dědické právo však nejsou situace, kdy se neřeší otázka, zda účastník je či není dědicem. Takovým příkladem je situace, kdy je předmětem posouzení v řízení otázka započtení na dědický podíl.¹² V této otázce notář jako soudní komisař nemůže odkázat dědice na nalézací řízení sporné postupem podle § 170 ZŘS. Rozlišovacím kritériem pro to, zda jde o spor, který může notář rozhodnout, je povaha skutečností, které jsou posuzovány. Pokud jde o skutečnosti nesporné, notář jako soudní komisař je právně posoudí a usnesením rozhodne, s kterým z účastníků bude jednáno a koho účast v řízení se ukončuje. Naopak v případech skutečností sporných nemá notář oprávnění sporné skutkové okolnosti posuzovat, neboť to je možné jen na základě provedeného dokazování ve sporném řízení nalézacím. V případě otázky popírání platnosti vydědění (i když nepopírá platnost pořízení pro případ smrti) nepominutelným dědicem bylo judikatorně dovozeno, že na ukončení jeho účastenství v řízení o pozůstalosti se aplikuje uvedený postup sporu o dědické právo a jeho účast může být ukončena usnesením notáře jako soudního komisaře v případě nesporných skutečností (viz § 169 ZŘS) či může být usnesením odkázán na nalézací řízení sporné (viz § 170 ZŘS).¹³ Žaloba musí být podána ve lhůtě, musí mít určité a úplně formulovaný petit, a především musí směřovat vůči všem dědicům (pasivní věcná legitimize).¹⁴ Pokud není dědic se svojí žalobou meritorně úspěšný, má to důsledky pro řízení o pozůstalosti, protože tímto rozhodnutím je notář jako soudní komisař (stejně jako účastníci) vázán. Rovněž negativní nemeritorní rozhodnutí, stejně jako nepodání žaloby, má ten důsledek, že platí, že spor byl vyřešen v neprospěch toho, kdo žalobu podal, resp. nepodal vůbec.¹⁵

Z empirické analýzy dostupných dat plyne, vztáhneme-li závěry týkající se evidovaných pořízení pro případ smrti na celek, že notář jako soudní komisař musí reflektovat pořízení pro případ smrti zůstavitele v řízení o pozůstalosti ve větší míře než před přijetím zmíněných změn. Ukazuje se tak, že změna akcentu z rovnosti, ale i ochrany

¹¹ Případně zaniklo-li jim právo odmítnout dědictví nebo je-li odmítnutí dědictví neplatné anebo jestliže se k odmítnutí dědictví nepřihlíží.

¹² Na takový případ dopadají závěry rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 26. 6. 2003, sp. zn. 30 Cdo 889/2002.

¹³ Viz původně usnesení Městského soudu v Praze ze dne 31. 10. 2017, sp. zn. 24 Co 92/2017, které bylo překonáno usnesením Nejvyššího soudu ze dne 20. 1. 2021, sp. zn. 24 Cdo 2236/2020 (jedním z hlavních závěrů je, že nepominutelný dědic, který byl vyděděn, není účastníkem řízení o pozůstalosti) (v podrobnostech viz kupř. TALANDA, A. – PLAŠIL, F. Postavení nepominutelného dědice v aktuální rozhodovací praxi soudů. *Ad Notam*. 2021, č. 2, s. 3 a násl.).

¹⁴ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 29. 10. 2020, sp. zn. 24 Cdo 311/2020.

¹⁵ Obdobně mohou mezi dědici probíhat spory o aktiva nebo pasiva (ke sporným aktivům a pasivům notář jako soudní komisař nepřihlíží – viz § 172 odst. 2 a § 173 ZŘS) s tím, že spor mezi dědici a mezi dědici a třetími osobami bude předmětem nalézacího řízení sporného.

nepominutelných dědiců, na autonomii, zvláště v tomto kontextu autonomii vůle zůstavitele, má své významné praktické dopady. Změna akcentů v soukromém právu, a to i v právu dědickém, nezůstala změnou „*law in books*“, ale postupem času, pravděpodobně se zvyšujícím se právním vědomím, nabyla kvality změny „*law in action*“. Uvedená data a jejich analýza potvrzují, že posílení autonomie vůle zůstavitele a opuštění konceptu její simplifikace vedou k významné kvantitativní i kvalitativní změně v zůstavitelem projevované vůli v pořízeních pro případ smrti, což má dopad i do řízení o pozůstalosti.

4. ODPOVĚDNOST ZA DLUHY ZŮSTAVITELE

Mezi nejvýznamnější změny v oblasti dědického práva patří nepochybně změna rozsahu odpovědnosti dědiců za dluhy zůstavitele (inspirovaná návrhem občanského zákoníku z r. 1937) a s tím spojené další hmotněprávní instituty. Těmto zásadním změnám odpovídají upravené procesní postupy, jejichž aplikace vyvolala některé interpretační problémy, které budou níže rozebrány a komentovány.

PŘECHOD DLUHŮ ZŮSTAVITELE NA DĚDICE

Jednou z klíčových otázek, jejichž vyřešení představuje naplnění účelu řízení o pozůstalosti, je (vedle určení dědiců) určení aktiv a pasiv pozůstalosti, v němž se promítla nová hmotněprávní úprava. V další části tohoto pojednání se proto budeme podrobněji věnovat procesním důsledkům nového konceptu odpovědnosti dědiců za dluhy zůstavitele, které má pro určení aktiv a pasiv pozůstalosti zásadní význam.

Podle § 1701 OZ přecházejí dluhy zůstavitele zásadně na (všechny) dědice. Pokud je dědiců více, zakládá mezi nimi Občanský zákoník solidární odpovědnost. Výjimka z pravidla, že dluhy přecházejí na dědice, musí vycházet ze zákona. Tak je tomu mj. v případě, kdy je nařízena likvidace pozůstalosti (podle § 200 písm. a) ZŘS), neboť právní mocí usnesení o nařízení likvidace zanikají *ex lege* dědická práva dědiců nebo právo státu na odumrt' z důvodu, že nedědí žádný dědic.

POVAHA DLUHU JAKO KRITÉRIUM PŘECHODU DLUHU NA DĚDICE

Na dědice nepřecházejí dluhy, které jsou vázány výlučně na osobu zůstavitele (§ 1475 odst. 2 OZ). Ve smyslu § 2009 OZ jsou takovými dluhy plnění, která mají být (nerozhodné, zda před smrtí zůstavitele) provedena jen zůstavitelem nebo jsou vázána na osobu zůstavitele. Jako příklady plnění, která měla být provedena jen zůstavitelem, lze uvést mj. placení výživného (s tím, že splatné výživné představuje výjimku),¹⁶ povinnost provést dílo záležící ve zvláštních osobních schopnostech zůstavitele (jako zhotovitele smyslu § 2588 OZ), povinnost odčinit nemajetkovou újmu podle § 2956.¹⁷

¹⁶ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 22. 4. 2004, sp. zn. 30 Cdo 2128/2003.

¹⁷ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 22. 12. 2011, sp. zn. 30 Cdo 528/2010.

Plnění vázaná na osobu zůstavitele jsou pak mj. právo na výživné (viz § 910 a násl. OZ) nebo právo z osobní služebnosti.¹⁸

ROZSAH ODPOVĚDNOSTI DĚDICE ZA DLUHY ZŮSTAVITELE

Jak již bylo shora uvedeno, Občanský zákoník přinesl přelomovou změnu rozsahu odpovědnosti dědice, resp. dědiců za dluhy zůstavitele. Tímto konceptem se podle zákonodárce lépe čelí krácení práv věřitelů v pozůstalostním řízení, které mj. dříve spočívalo v zatajování aktiv pozůstalosti ze strany dědiců. Vyvážení práv dědice s právy věřitele má v nové právní úpravě představovat institut výhrady soupisu. Účinkem výhrady soupisu (včas a řádně dědicem, resp. dědici učiněné) je pak mj. omezená odpovědnost dědice, resp. dědiců za dluhy zůstavitele. Hmotněprávní i procesní souvislosti soupisu pozůstalosti považujeme za mimořádně významné.

Výhrada soupisu je právní jednání činěné dědicem, resp. dědici v rámci řízení o pozůstalosti. Proto jsme se rozhodli recentní právní praxi učinit předmětem tohoto pojednání. Dalším důvodem pak je skutečnost, že poznatky z praxe vedly dokonce k úvahám o novelizaci Občanského zákoníku (těmto otázkám bylo věnováno dokonce odborné fórum na půdě Ústavu státu a práva Akademie věd v lednu 2020, během kterého byly přiblíženy a komentovány zahraniční vzory a rozebírány i procesní souvislosti).¹⁹ Legislativní návrhy změn rozsahu odpovědnosti dědiců za dluhy zůstavitele však do legislativního procesu nakonec předloženy nebyly.

VÝHRADA SOUPISU (*BENEFICIUM INVENTARII*)

Dědic může podle platné hmotněprávní úpravy omezit svou neomezenou odpovědnost za dluhy zůstavitele uplatněním výhrady soupisu, která má kořeny v římskoprávní doktríně²⁰ (a promítla se i v Code Civil 1804). V platném soukromém právu se tak prosazuje zásada *heres succedit in vitia realia defuncti*.²¹ Uplatnění výhrady soupisu je jednostranné právní jednání s procesními i hmotněprávními účinky. Výhradu soupisu lze uplatnit výlučně vůči soudu, a to ústně (prohlášením učiněným ústně před soudem) anebo prohlášením (písemným) zaslaným soudem. Toto prohlášení nelze učinit s výhradami nebo podmínit. Právo výhrady soupisu nemůže dědici odejmout svým jednostranným projevem vůle zůstavitel. Výhrady soupisu se nelze platně vzdát ani dědickou smlouvou.

Výhrada soupisu, řádně a včas uplatněná dědicem, resp. dědici, má zásadní význam pro omezení odpovědnosti dědice, resp. dědiců, který tuto výhradu uplatnil. Ve smyslu § 1706 OZ pak dědic nebo dědicové, kteří výhradu soupisu učinili, hradí dluhy zůstavitele pouze do výše ceny nabytého dědictví. Cena nabytého dědictví je podle procesních předpisů určena společným prohlášením dědiců nebo oceněním správce pozůstalosti,

¹⁸ MACKOVÁ, *Odpovědnost dědice za dluhy zůstavitele...*, s. 191.

¹⁹ MACKOVÁ, *Odpovědnost dědice za dluhy zůstavitele...*, s. 192.

²⁰ Viz justiniánská konstituce z roku 531 (*beneficium inventarii*, někdy též dobrodíní inventáře).

²¹ MACKOVÁ, *Odpovědnost dědice za dluhy zůstavitele...*, s. 190; ELIÁŠ, K. Základní pojetí návrhu úpravy dědického práva pro nový OZ. *Ad Notam*. 2003, č. 5, s. 103.

výjimečně pak znaleckým posudkem. Zásadně je pro ohodnocení rozhodný stav v době smrti zůstavitele. Pokud by však aktivum pozůstalosti vzniklo až po smrti zůstavitele, oceňuje se ke dni svého vzniku. Tato cena nabytého dědictví relevantní pro určení rozsahu odpovědnosti dědice za dluhy zůstavitele je zásadně obsahem výroku rozhodnutí o dědictví. Pokud by se poté objevil další majetek, musí být cena upravena (viz § 193 ZŘS). Výrok usnesení o dědictví není ve smyslu § 159a odst. 1 OSŘ závazný pro věřitele dědiců. Ve sporném řízení (mimo předmětné řízení o pozůstalosti) je tedy možné řešit (k žalobě věřitele), že hodnota nabytého dědictví je vyšší nebo (k žalobě dědice) že je nižší.²²

Omezením rozsahu odpovědnosti dědice za dluhy zůstavitele se však účinky výhrady soupisu nevyčerpávají. Výhrada soupisu má dále relevanci i pro možnost konvokace (svolání) věřitelů podle § 174 ZŘS nebo pro legitimaci k návrhu na likvidaci pozůstalosti § 195 ZŘS.²³ Dědic, který učinil (včas a řádně) výhradu soupisu a tato výhrada neztratila účinky (viz dále), odpovídá za zůstavitelovy dluhy (které na dědice přecházejí) jen do výše ceny nabytého dědictví. Včas a řádně učiněná výhrada soupisu však může následně ztratit účinky. Taková situace může nastat 1) ve smyslu § 1681 OZ, které upravuje zrušení účinků výhrady soupisu, pokud se dědic ujme plné správy dědictví, aniž je k tomu oprávněn, resp. též za dalších předpokladů, anebo 2) ve smyslu § 1688 OZ, tj. v případě, že bude prokázáno, že seznam pozůstalostního majetku vyhotovený správcem pozůstalosti a potvrzený všemi dědici nebo jej nahrazující společné prohlášení dědiců o pozůstalostním majetku neodpovídají skutečnosti v rozsahu nikoli nepodstatném.

VÍCE DĚDICŮ A VÝHRADA SOUPISU

Pokud je dědiců více a výhradu soupisu uplatní jen některý nebo někteří z nich, uplatní se účinky výhrady soupisu jen ve vztahu k dědicům, kteří výhradu soupisu uplatnili. Zde je třeba zmínit, že občanský zákoník zakládá mezi všemi dědici uplatnivšími výhradu soupisu solidaritu (stejně jako mezi dědici odpovídajícími za dluhy zůstavitele neomezeně argumentem *a maiori ad minus*).

POUČENÍ O PRÁVU VYHRADIT SI SOUPIS

Výhrada soupisu je právem dědice, resp. podle procesních předpisů, právem každého, kdo byl vyzooměn o dědickém právu nebo kdo své dědické právo u soudu uplatnil. V procesním postupu soudu v řízení o pozůstalosti má poučení o právu učinit výhradu soupisu logické místo teprve poté, kdy dědicové dědictví neodmítli. Chybným procesním postupem by bylo, pokud by notář jako soudní komisař poučení o právu odmítnout dědictví spojil s poučením o právu vyhradit si soupis pozůstalosti. Takový postoj byl konečně v odborné literatuře jen ojedinělý.²⁴ Mj. je argumentem skutečnost, že výhradu soupisu může učinit jen dědic, a to dědic, který dědictví neodmítl.

²² MACKOVÁ, *Odpovědnost dědice za dluhy zůstavitele...*, s. 196.

²³ Viz MACKOVÁ, A. in: MACKOVÁ, A. – MUŽIKÁŘ, L. a kol. *Zákon o zvláštních řízeních soudních: komentář s důvodovou zprávou a judikaturou*. Praha: Leges, 2016, s. 27.

²⁴ Viz BREJLOVÁ, K. Nové postavení věřitele v dědickém řízení a změna v odpovědnosti dědiců za dluhy zůstavitele. *Ad Notam*. 2014, č. 1, s. 12 a násl.

„Nový koncept rozsahu odpovědnosti dědiců za dluhy zůstavitele s možnou limitací téhož cestou uplatnění výhrady soupisu přinesl některé zásadní otázky. Sám koncept rozsahu odpovědnosti je napadán jako ojedinělý a v jiných řádech se neobjevující. Tento závěr vyvrací např. Luboš Brim.²⁵ Vedle komparativního a historického hlediska navíc stojí úmysl zákonodárce posílit práva věřitelů za stavu vysoké míry zadlužení populace jako stejně relevantní argument odrážející konkrétní společenskou realitu. Praktická proveditelnost záměru zákonodárce je však spojena s některými úskalími. Primární formou provedení soupisu je podoba vyplývající z § 177 odst. 1, § 178 a 179 ZŘS. Tato ustanovení stanovují poměrně přesné procesní postupy pro provedení soupisu na místě samém. Praktická realizace soupisu pozůstalosti byla již objektem rozhodování Nejvyššího soudu (NS). Nejvyšší soud se zabýval otázkou přípustnosti soupisu pozůstalosti provedeném proti vůli vlastníka (nájemce) bytu nebo domu.²⁶ V daném případě namítala nezákonnost postupu notáře jako soudního komisaře pozůstalá manželka (která nedělila), která jej hodnotila jako zneužití práva dědici k získání výhod po uplatnění jiných nároků (nesouvisejících s pozůstalostí). NS v tomto případě dospěl přesvědčivou argumentací k závěru, že vlastník či nájemce bytu nebo domu je povinen soupis pozůstalosti strpět. Vážným problémem faktického rázu je povinnost zajistit k soupisu za podmínek § 178 odst. 2 ZŘS dva svědky.²⁷ Zatímco záměr zákonodárce zajistit vyšší míru neutrality je sice zřejmý, praktická neproveditelnost tohoto postupu za stanovených podmínek oslabuje autoritu konkrétního notáře, ale současně i autoritu notářského úřadu obecně. Je třeba připomenout, že notář je v řízení o pozůstalosti v postavení soudu soudce prvního stupně a jen výjimečně jsou některé úkony v řízení o pozůstalosti vyhrazeny soudu (viz § 100 odst. 2 ZŘS). Požadavek přítomnosti svědků při úkonu notáře se tak jeví jako nadbytečný. Recentní právní úprava postavení a činnosti notáře představuje podle našeho názoru dostatečnou míru záruk objektivního postupu notáře.“²⁸

Právní úprava tak jednoznačně naráží na limity v praxi a její obtížná proveditelnost tak klade nemalé nároky na notáře, které v konkrétním případě nemusí být splnitelné,²⁹ a jsou rovněž doktrinálně neopodstatněné.

„Lze tedy de lege ferenda uvažovat o odstranění této podmínky, která spíše než k provedení soupisu na místě samém vede k nařízení soupisu tzv. náhradními způsoby ve smyslu § 177 odst. 1 ZŘS, tj. vytvořením seznamu majetku správcem pozůstalosti s potvrzením všech dědiců nebo společným prohlášením o pozůstalostním majetku.“³⁰ V posléze uvedeném případě způsobu nahrazení soupisu je výkladovou otázkou, jak posuzovat „společnost“ prohlášení, a přikláníme se k závěru, že nemusí jít o prohlášení

²⁵ Viz BRIM, L. K přechodu dluhů zůstavitele na dědice. *Ad Notam*. 2017, č. 4, s. 18 a násl.

²⁶ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 7. 12. 2016, sp. zn. 21 Cdo 122/2016.

²⁷ Viz např. NÝVLTOVÁ, M. Výhrada soupisu pozůstalosti v praxi. *Ad Notam*. 2018, č. 3, s. 18 a násl.

²⁸ MACKOVÁ, *Odpovědnost dědice za dluhy zůstavitele...*, s. 197.

²⁹ Obdobně viz kupř. NÝVLTOVÁ, M. Opět k výhradě soupisu, aneb další nuance institutu. *Ad Notam*. 2021, č. 1, s. 8 a násl.

³⁰ MACKOVÁ, *Odpovědnost dědice za dluhy zůstavitele...*, s. 197.

učiněné v jeden okamžik, což by neodpovídalo skutečnosti, že jde o jednostranné projevy vůle, a tomu, že notář má možnost posoudit obsah těchto jednotlivých prohlášení. Otázkou nahrazení soupisu pozůstalosti společným prohlášením dědiců se zabýval Nejvyšší soud.³¹ NS se v něm vyjádřil k některým klíčovým otázkám společného prohlášení dědiců nahrazujícím soupis pozůstalosti (např. k obsahu, času a účinkům na usnesení, kterým byl již soupis pozůstalosti nařízen), čímž sjednotil rozhodovací praxi notářů jako soudních komisařů.³²

6. ZÁVĚR

Dědické právo prošlo bez nadsázky paradigmatickou změnou, návratem k osvědčeným principům s akcentem na autonomii vůle zůstavitele, které zajišťují, že zůstavitel může svoji vůli projevit v odlišné kvalitě než před účinností zákona č. 89/2012 Sb., a to je třeba reflektovat v řízení o pozůstalosti.

Toto pojednání argumentovalo, že legislativní oddělení nalézacího řízení nesporného zvýraznilo objektivně odlišnou a u nás doktrinálně tradičně traktovanou specifickou povahu nalézacího řízení nesporného, včetně řízení o pozůstalosti. Současně pak argumentovalo, že v pozůstalostním řízení jsou reflektovány změny důrazů v dědickém právu. Empiricky doloženým relevantním trendem v praktickém využití testovací svobody je setrvale stoupající počet evidovaných pořízení pro případ smrti, a tak i v pozůstalostním řízení, častěji než dříve musí být tato pořízení pro případ smrti notáři reflektována.

Další zásadní změny jsou spojeny s odpovědností dědiců za dluhy zůstavitele, kde došlo k zásadnímu posunu oproti právní úpravě před účinností Občanského zákoníku, což však vyvolalo některé procesní problémy, které nová právní úprava musí řešit (kupř. výhradu soupisu, limity její praktické proveditelnosti vedoucí často k její substituci). Paradigmatická změna dědického práva s sebou přináší procesněprávní reflexi, jestliže české dědické právo stojí na ingerenci veřejné moci do přechodu pozůstalosti na dědice. Návratem k posílené autonomii vůle zůstavitele se tak vrátila Česká republika do hlavního proudu kontinentálního dědického práva a současně se s narůstajícím právním vědomím tato posílená autonomie zůstavitele, což pojednání ve své analýze dokládá, uplatňuje více než kdy dříve ve skutečném životě.

prof. JUDr. Alena Macková, Ph.D.
Právnická fakulta Univerzity Karlovy
mackova@prf.cuni.cz

Mgr. Ing. Tomáš Střeček, LL.M., Ph.D.
Právnická fakulta Univerzity Karlovy
strect@prf.cuni.cz

³¹ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 25. 6. 2018, sp. zn. 21 Cdo 3604/2017.

³² Podrobněji k výhradě soupisu, a to v komparaci s rakouskou právní úpravou, viz DOBROVOLNÁ, E. Zjišťování pozůstalostního jmění a výhrada soupisu (k navrhované novele dědického práva ve srovnání s rakouským právem). *Ad Notam*. 2020, č. 3, s. 9 a násl.